

نگاهی به گفتارهای پژوهشی استاد عابدی

سید نقی عباس «کیفی»*

«گفتارهای پژوهشی در زمینه ادبیات فارسی» مجموعه مقالات روانشاد پروفیسور سید امیر حسن عابدی (۲۰۱۱-۱۹۲۱ م) است که آن را دکتر سید حسن عباس^۱ گردآوری نموده‌اند. درباره این کتاب روانشاد آقای دکتر ایرج افشار نوشته‌اند:

«این مجموعه دلپذیر را آقای دکتر سید حسن عباس که خود از فضایی ایران دوست هند... است گردآوری و ما را مرهون دلبستگی خود به ادبیات ایران کرده است»^۲.

بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار، تهران این مجموعه مقالات را در سال ۱۳۷۷ ش به چاپ رسانده است. این جلد اول است از «گفتارهای پژوهشی در زمینه ادبیات فارسی» و جلد دوم، نیز در بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار، تهران زیر چاپ است و در همین سال از چاپ بیرون خواهد آمد.

لازم به ذکر است که آقای دکتر سید حسن عباس پیش از این مقالات پروفیسور نذیر احمد را نیز در دو جلد گردآوری نموده و از طرف انتشارات موقوفات بچاپ رسیده است. این مجموعه‌ها را روانشاد دکتر ایرج افشار «قند پارسی» نام‌گذاری کرده‌اند. آقای دکتر سید حسن عباس مقالات اردوی دکتر نذیر احمد را نیز به فارسی ترجمه نموده‌اند

* دانشجوی پیش دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه جواهر لعل نهرو، دهلی نو، هند.

۱. رئیس گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه هندویی بنارس، وارانسی، هند.

۲. گفتارهای پژوهشی در زمینه ادبیات فارسی، یادداشت از دکتر ایرج افشار.

و آقای افشار نام آن را «قند مکرر پارسی» گذاشته و اخیراً در تهران منتشر گردیده است.

درباره شخصیت علمی و علاقه روانشاد پروفیسور عابدی به علم، گفته روانشاد پروفیسور نذیر احمد بسیار مناسب و برجا است:

«علاقه‌ای که (پروفیسور) عابدی به علم دارد در میان هیچ‌یک از معاصران دیده نمی‌شود. او به سراغ نسخه‌های خطی بسیار کوشیده و می‌توان گفت که کمترند کسانی که مثل او کتابها را دنبال کرده باشند. شاید گوشه‌ای از سرزمین هند باقی نمانده که او به دنبال کتابها نرفته باشد»^۱.

پروفیسور عابدی به زبانهای اردو و فارسی و انگلیسی مقاله‌های زیادی نوشته‌اند که «باید تمام نوشته‌های وی در مجموعه‌های متعدد گردآوری شود تا پژوهشگران بتوانند به راحتی از تحقیقات و مطالعات ایشان در پژوهشهای ادب و تاریخ ایران بهره بگیرند»^۲.

«گفتارهای پژوهشی در زمینه ادبیات فارسی» پس از یادداشتی از روانشاد دکتر ایرج افشار و مقدمه‌ای از دکتر سید حسن عباس، در سه بخش که مشتمل بر سی و شش مقاله است قسمت شده است بدین صورت:

بخش اول

شعر فارسی در نسخه‌های خطی - این بخش حاوی پانزده مقاله می‌باشد که تفصیل آن به‌قرار زیر است:

۱. یکی از نسخه‌های خطی کهنه دیوان حافظ: نخستین بار این مقاله در مجله اندو ایرانیکا (کولکاتا) در سال ۱۹۷۴ م و مجله «خرد و کوشش»، شماره ۱ (۱۳۵۱ ش) به چاپ رسیده بود. در مقاله مزبور نسخه خطی دیوان حافظ که در موزه ملی دهلی نو به شماره ۶۸۰۴۸ نگهداری می‌شود و دارای تاریخ کتابت ۷۵۹ هجری می‌باشد، معرفی گردیده است. پس از مقایسه با نسخه چاپی علامه محمد قزوینی

۱. گفتارهای پژوهشی در زمینه ادبیات فارسی، یادداشت از دکتر ایرج افشار، ص ۳.

۲. همان، مقدمه دکتر سید حسن عباس، ص ۷.

نویسنده مقاله غزلهایی و قطعاتی و رباعیاتی که در نسخه قزوینی نیامده است و نسخه خطی موزه ملی هند دارا می‌باشد، نشان زد شده است. بدین‌قرار نسخه دیوان حافظ موزه ملی هند از اهمیت ویژه‌ای برخوردار می‌باشد. لازم به‌ذکر است که این نسخه بسیار زیبا و مطلقاً و مذهب و کامل است. در آخر مقاله، نویسنده مقاله، نظر دکتر خانلری را نیز آورده است که نسخه را دقیقاً بررسی کرده و نتیجه مطالعه خود را به‌صراحت ارائه نموده است.

۲. **بیاض ترمذ:** یکی از مهمترین مقالاتی است که در معرفی بیاض ترمذ نوشته شده است. واضح باد که بیاض مزبور در زمان ما بین سعدی و حافظ در ترمذ تهیه شده. گردآورنده آن محمد بن یغمور است و نسخه خطی آن در کتابخانه دولتی مدراس نگهداری می‌شود. قبلاً این مقاله در «همائی نامه» (تهران، ۱۳۵۵ ش) چاپ شده بود.

۳. **بیاض‌های گرانبها و آثار ناشناخته شعرای بزرگ فارسی:** همچنانکه می‌دانیم استاد عابدی به کتابخانه‌ها و آثاری شناخته و ناشناخته فارسی که در آن نگهداری می‌شود، بسیار علاقه داشتند. در نتیجه این علاقه‌مندی ایشان بسیاری از آثار مهم فارسی معرفی شده‌اند. یکی از موضوعات مورد پسند ایشان مطالعه مجموعه‌ها و جنگهایی است که در کتابخانه‌های هند موجود است. در مقاله مورد بحث چند تا بیاض و مجموعه معرفی گردیده است از آنجمله: بیاض ترمذ، مجموعه لطایف و سفینه ظرایف، مونس‌الاحرار، تذکرة السلاطین یا مجموعه اشعار، مجمع‌الاشعار محوی، انتخاب کلام شعرای متقدمین و متأخرین تألیف خانزاده علی اکبر مخدومی، انتخاب دواوین شعرای متقدمین در دو جلد ضخیم و منتخب اشعار فارسی و غیره قابل ذکراند.

۴. **یک بیاض نادر خطی:** بیاضی است که در شبلی اکادمی اعظم‌گره، نگهداری می‌شود، در این مقاله معرفی گردیده است. از مقاله استاد عابدی معلوم می‌شود که بیاض مزبور در دو جلد تهیه شده بود، اما در حال موجوده فقط یک‌جلد باقی مانده و این جلد اول است که حاوی فهرست شعرا نیز می‌باشد. جلد اول هم ضخیم بود که در دو جلد قسمت شده و جداگانه صحافی شده است و وزن آن جمعاً ۳ کیلو ۶۰۰

گرم و دارای ۴۲۰ برگ است. پروفیسور عابدی از این بیاض اشعاری از مسعود سعد سلمان، امیر معزی، کمال‌الدین اصفهانی، اوحدی مراغه‌ای، ابن یمین و سلمان ساوجی را ارائه کرده است که در دواوین چاپی آنان نیامده است.

۵. **غزلیات ناشناخته سعدی:** در این مقاله مختصر، پروفیسور عابدی از یک بیاض که مجموعه «لطایف و سفینه ظرایف» نام دارد اشعاری از سعدی را درآورده و معرفی نموده‌اند. لازم به ذکر است که این مجموعه بسیار مهم و متنوع از سیف جام هروی است و دو نسخه از این بیاض وجود دارد. یکی در موزه بریتانیا و دیگری در کتابخانه دانشگاه کابل. پروفیسور عابدی در یک مقاله فارسی این مجموعه را جداگانه معرفی نموده بودند و آن مقاله در مجله بیاض، دهلی در ۱۹۸۵ م، شماره ۵ به چاپ رسیده. پیش از آن پروفیسور نذیر احمد نیز از روی این مجموعه اشعار شعرای غیرمعروف هند را آورده و همچنین اشعار حافظ شیرازی را نیز درآورده و به عنوان «غزلهای حافظ براساس مجموعه لطایف و سفینه ظرایف» در ۱۹۹۱ م در دهلی به چاپ رسانده است. یک مقاله به انگلیسی نیز در مجله اندو ایرانیکا در ۱۹۶۶ م به قلم پروفیسور نذیر احمد به چاپ رسیده بود. آقای دکتر سید عارف نوشاهی نیز از روی نسخه کابل درباره این مجموعه مهم مقاله‌های مفصل نوشته و به اردو و همچنین به فارسی آن را به چاپ رسانده‌اند.^۱

۶. **ابیات ناشناخته امیر خسرو دهلوی:** پروفیسور عابدی در آغاز این مقاله مختصری درباره امیر خسرو و همچنین راجع به دواوین وی صحبت نموده‌اند. سپس نسخه خطی دیوان امیر خسرو موجود در کتابخانه هردیال دهلی و ندوةالعلماء لکهنو را معرفی نموده و اشعاری که در این نسخه آمده و نسخه‌های چاپی فاقد آن است، را آورده‌اند.

۱. رک به:

الف: مجموعه لطایف و سفینه ظرایف (اردو)، مجله «ادراک»، مدیر: دکتر سید حسن عباس، مرکز تحقیقات اردو و فارسی، گوپالپور، باقرگنج، سیوان (بهار)، شماره ۲، ۲۰۰۱ م.
ب: مجموعه لطایف و سفینه ظرایف، مقالات عارف، ج ۱، چاپ تهران ۱۳۸۱ ش.
ج: فصل موسیقی - مجموعه لطایف و سفینه ظرایف، مقالات عارف، ج ۲، چاپ تهران، ۱۳۸۶ ش.

۷. اشعار تازه از ظهیر فاریابی: نسخه خطی مهم و مطلقاً و مذهب و قشنگ دیوان ظهیر در کتابخانه دانشگاه پنجابی در پتیاله نگهداری می‌شود و روی جلد آن «عمل بهاءالدین نیشابوری» نوشته شده است، در این مقاله معرفی گردیده و ابیاتی را ارائه نموده است که معمولاً در نسخه‌های چاپی نیامده است.
۸. غزلیات و رباعیات ناشناخته خواجه کرمانی: پروفیسور عابدی همواره ابیات و اشعار شعرای معروف و غیرمعروف فارسی را از نسخه‌های خطی و بیاضها و جنگها درآورده و معرفی نموده است. این مقاله نیز همان‌گونه است که در آن غزلیات و رباعیات خواجه کرمانی را از نسخه‌های کتابخانه‌های هند از آنجمله کتابخانه سالارجنگ حیدرآباد، دانشگاه اسلامی علیگره و کتابخانه تونک اشعار و ابیات درآورده و معرفی نموده است که در چاپ دیوان یا کلیات خواجه کرمانی بسیار حائز اهمیت است.
۹. غزلیات ناشناخته هلالی چغتایی: در کتابخانه غالب انستیتوی دهلی نسخه خطی بسیار مهم و مطلقاً و مذهب که در آخر ناقص است و بنا به گفته نویسنده شاید متعلق به عهد جهانگیر باشد، اشعاری از هلالی چغتایی را باز یافته و در این مقاله گنجانده است.
۱۰. دیوان طوسی: این مقاله مختصر در «یغما» ۱۳۳۶ ش چاپ شده بود که معرفی دیوانی چاپی بنام «دیوان قدوة الحکما و زبدة الفضلاء المتقدمین و المتأخرین خواجه نصیرالدین» است که به سال ۱۳۱۴ هجری توسط میرزا محمد ملک‌الکتاب در هند به چاپ رسیده. ناشر این دیوان به‌علتی که تمام غزلهای آن تخلص «طوسی» را دارد گمان دارد که این دیوان خواجه نصیرالدین طوسی است درحالی‌که تذکره‌نویسان گفته‌اند که خواجه گاه‌گاهی برای تفنن یا رهایی از ناراحتی‌های فکری شعر می‌سرود ولی شاعری پیشه او نبود و دیوانی ندارد. طبق تحقیق پروفیسور عابدی غزلهای این دیوان سروده مولانا عبدالله طوسی شاعر دربار شاهزاده ابوالقاسم بابر میرزا پسر بایسنقر پسر شاهرخ پسر امیر تیمور است. البته درباره رباعیات این دیوان استاد عابدی نیز به این عقیده‌اند که آن از سروده‌های خواجه نصیرالدین طوسی است. در این مقاله پس از احوال مختصر مولانا عبدالله طوسی، یک نسخه

خطی دیوان وی که در کتابخانه دانشگاه اسلامی به شماره ۸۹۱۶۵۵۱۱ نگهداری می‌شود معرفی شده است.

۱۱. سه نسخه پُرارزش دیوان انوری: در این مقاله سه نسخه خطی دیوان انوری معرفی شده است که به‌قرار زیر است:

- نسخه موزه ملی، دهلی‌نو، شماره ۵۴۰۲۸/۳؛ این نسخه مطلقاً است و مذهب و به‌دستور محمد قلی قطب شاه کتابت گردیده است.

- نسخه موزه ملی، دهلی‌نو، شماره ۷۴۰۲۵۵؛ این نسخه مکتوبه ماه صفر ۱۰۳۵ هجری می‌باشد.

- کلیات انوری، شماره ۱۲۴-VII-R؛ این نسخه در کتابخانه K.R. Oriental Institute, Bombay نگهداری می‌شود و مکتوبه سال ۹۸۹ هجری می‌باشد.

در ادامه مقاله دکتر عابدی انتخابی از آن سه نسخه مزبور با نشان‌دهی اختلاف نسخ نیز آورده است.

۱۲. یک نسخه پُرارزش دیوان ظهوری ترشیزی: این مقاله نخستین بار در مجله

«فند پارسی» مرکز تحقیقات فارسی رایزنی فرهنگی جمهوری اسلامی، دهلی‌نو شماره ۷ در سال ۱۳۷۳ ه.ش/۱۹۹۴ م به‌چاپ رسیده. در این مقاله استاد عابدی یک نسخه خطی پُرارزش دیوان ظهوری را مورد معرفی قرار داده‌اند که در کتابخانه دانشگاه بمبئی زیر شماره ۹۲ (ج ۵۲) نگهداری می‌شود. این نسخه بدین لحاظ که زیر نظر ظهوری بوده است و لابه‌لای آن تصحیحات و اضافاتی به‌قلم وی انجام یافته بسیار مهم است. نسخه خطی با نسخه چاپی (چاپ نولکشور) اختلافاتی دارد که پروفیسور عابدی آن را در این مقاله نیز نشان‌دهی نموده‌اند. عکس برگی از این دیوان که دارای خط ظهوری است همراه با مقاله شامل مجموعه مورد معرفی است.

۱۳. یک معمای ناشناخته دقیق: در این مقاله استاد عابدی از روی بیاضی خطی بنام

«مجموعه اشعار شعرای نامدار» که در کتابخانه دولتی مدراس تحت شماره ۱۸۳ موجود است و حاوی‌الغاز و معنیات شاعران بزرگ فارسی می‌باشد، یک معمای دقیقی را دریافته و معرفی نموده که حسب زیر است:

بگوی تا چه چیز ست ای برادر بسی دیده تموز و تیر آذر
 ز تاب و مادر است اصلش و لیکن نزاید بچه او چون باب و مادر
 گهی چون مرد باشد گاه چون زن گهی دستار دارد گاه چادر
 اگر در آب و آتش جاش سازی نه آبش بشکند نی سوزد آذر
 به جز در آب و آتش هر کجا هست به هر شکلی برآید تیز بنگر

۱۴. **غزلیات بازیافته کمال خجندی:** این مقاله نخستین بار در مجله «قند پارسی»، دهلی نو، شماره ۸ (۱۳۷۳ ش/ ۵-۱۹۹۴ م) به چاپ رسیده. در این مقاله استاد عابدی از روی بیاضها و مجموعه‌ها و نسخه‌های خطی متعددی اشعاری از کمال خجندی را بازیافته است که فاقد نسخه‌های چاپی دیوان وی می‌باشد، به این علت استاد عابدی اشعار بازیافته کمال خجندی را با اختلاف نسخ در این مقاله نشان داده است. برخی از نسخه‌های خطی که مورد استفاده دکتر عابدی بود عبارت‌اند از: انیس الشعرا (نسخه منحصر به فرد سلطان‌المدراس، لکهنو، مکتوبه سال ۱۲۳۰ هـ)؛ دیوان خجندی، نسخه کتابخانه آصفیه حیدرآباد، نسخه کتابخانه مرکز عمومی پتیاله (پنجاب)، نسخه خدابخش پتنا، نسخه دانشگاه اسلامی علیگره، نسخه موزه سالار جنگ حیدرآباد؛ مجموعه لطایف و سفینه ظرایف (سیف جام هروی، نسخه‌های موزه بریتانیا و دانشگاه کابل) و غیره.

۱۵. **دیوان عطارد:** دکتر عابدی در این مقاله، دیوان عطارد، یکی از شاعران بزرگ دوره سلجوقی را مورد معرفی قرار داده‌اند که در کتابخانه مهاتما گاندی میموریل رسرچ سنتر و لائبریری، بمبئی، نگهداری می‌شود و به تحقیق استاد عابدی احتمالاً در حین زندگی عطارد یا در اواخر قرن هفتم هجری کتابت شده است.

بخش دوم

پارسی‌سرایان در هند - این بخش مجموعه مشتمل است بر پانزده مقاله راجع به پارسی‌سرایان در هند و تفصیل مقالات حسب زیر است:

۱) **غازی خان وقاری:** میرزا غازی بیگ متخلص به «وقاری» و ملقب به «غازی خان» پسر میرزا جان بیگ متخلص به «حلیمی» پسر میرزا محمد باقر ترخان است.

- میرزا غازی یکی از مرئیان علم و هنر در عهد جهانگیر می‌باشد و سال درگذشت وی ۱۰۲۱ هـ/ ۱۶۱۲ م می‌باشد.
- (۲) **شاپور تهرانی:** شاپور تهرانی پسر خواجگی خواجه برادر حقیقی میرزا محمد شریف هجری (م: ۹۸۰ هـ/ ۱۵۷۲ م)، پدر اعتمادالدوله (م: ۱۰۳۱ هـ/ ۱۶۲۲ م) است. وی بار اول در عهد اکبر شاه و بار دوم در عهد جهانگیر به‌هند آمده. شاپور از هند به‌ایران بازگشت و بین سالهای ۱۶۱۹-۱۶۲۱ م درگذشت.
- (۳) **میرجمله روح‌الامین:** میرزا محمد امین شهرستانی مخاطب به «میرجمله» و متخلص به روح‌الامین به‌سال ۱۰۱۰ هـ (۲-۱۶۰۱ م) به‌هند آمد و نخست به‌دربار جهانگیر پیوست و سپس به‌دکن رفت و دربار محمد قلی قطب شاه پادشاه گولکندا و بعد از آن به‌دربار عادل شاه بادشاه بیجاپور رفت و از آنجا به‌ایران برگشت و مقرّب شاه عباس کبیر شد. در سال ۱۰۲۷ هـ (۱۶۱۸ م) دوباره به‌هند برگشت و در اینجا اول در خدمت جهانگیر داخل شد و پس از آن در عهد شاهجهان به‌عهده بخشگیری رسید. وی در سال ۱۰۴۷ هـ/ ۱۶۳۷ م درگذشت.
- (۴) **ابوطالب کلیم کاشانی.**
- (۵) **صیدی تهرانی:** میر علی متخلص به «صیدی» از سادات حسینی تهران بود. او در سال ۱۰۶۴ هـ/ ۱۶۵۴ م عازم هند شد و به‌دربار شاهجهان پیوست. او به‌سال ۱۰۸۳ هـ/ ۱۶۷۲ م^۱ درگذشت.
- (۶) **ظفر خان احسن:** خواجه احسن الله مخاطب به «ظفر خان» متخلص به «احسن» در روزگار پادشاه اکبر به‌هند رسید و مرید عنایت او گردید و در عهد جهانگیر به‌مقام نخست وزیری و منصب پنج‌هزاری رسید. او مدتی فرمانروای کشمیر نیز بود. ظفر خان احسن در سال ۱۰۷۳ هـ/ ۱۶۶۲ م در لاهور درگذشت. در این مقاله دکتر عابدی نسخه‌ای از کلیات احسن که در کتابخانه بانکی پور (شماره ۳۲۹) نگهداری می‌شود را معرفی نموده‌اند.
- (۷) **غنی کشمیری.**

۱. در خود مقاله ۵۹-۱۶۵۸ م آمده است.

۸) صائب تبریزی اصفهانی.

۹) عنایت خان آشنا: خواجه محمد طاهر ملقب به «عنایت خان» و «خانزمان» و متخلص به «آشنا» و «طاهر» پسر ظفر خان احسن بود. او در سال ۱۰۸۱ هـ (۱۶۷۰ م) در کشمیر درگذشت. بعضی‌ها سال وفات وی را ۱۰۷۷ هـ/۱۶۶۶ م نوشته‌اند.

۱۰) شاهنامه - نسخه شاهان: این مقاله مختصر راجع به دستنویسهای مصور و مهم از شاهنامه در کتابخانه‌ها و موزه‌ها و مجموعه‌های خصوصی در هند است که تاکنون نشاخته مانده است. نظیر شش دستنویس مصور در موزه حیدرآباد، هشت دستنویس مصور در موزه ملی دهلی‌نو، شش دستنویس مصور در موزه و کتابخانه سالار جنگ حیدرآباد، شش دستنویس مصور در کتابخانه خدابخش پتنا، دو دستنویس مصور در موزه دولتی در الوار (راجستان)، یک دستنویس مصور در انجمن آسیای بنگال (کلکته) و غیره.

۱۱) برخی از منابع نادر و ناشناخته فارسی برای مطالعه تاریخ و فرهنگ ایران و هند:

در این مقاله منابع‌ای چند زبان و ادبیات فارسی در هند برای مطالعه تاریخ و فرهنگ مورد معرفی قرار گرفته است که عبارت‌اند از: پنج‌تترا، مفرح‌القلوب، ترجمه فارسی «هیتوپدیشا» (Hitopadesha)، پنچاکیانه ترجمه فارسی مصطفی خالقداد عباسی، عیار دانش تألیف ابوالفضل، بریهات کاتا (Brihat Katha)، ترجمه فارسی مصطفی خالقداد عباسی، تعلق‌نامه امیر خسرو، داستان نل (Nel) و دمیانتی (Damyanti) به صورت مثنوی نل و دمن ملک‌الشعرا فیضی، رامایانا (Ramayana)، سنگهاسن بتیسی (Singansana Battisi)، راگا درپن (Raga Darpan)، ادبیات فارسی (Persian Literature) تألیف C.S. Storey و غیره.

۱۲) زبان و ادبیات فارسی در هند: در معرفی این مقاله یادداشت گرد آورنده چنین

است: چند سال است که انجمن استادان فارسی هر سال در یکی از شهرهای دانشگاهی تشکیل می‌شود و گروهی از مدرسان و دوستان زبان فارسی در آن شرکت می‌کنند. جلسات هفتمین و هشتمین کنگره در حیدرآباد و کلکته برگزار شد و دکتر امیر حسن عابدی رئیس انجمن و استاد زبان فارسی دانشگاه دهلی در آن دو شهر دو گفتار خواند و با لطافت طبع به پیوندهای گذشته زبان فارسی در آن

دو منطقه و آینده آن زبان در هندوستان پرداخت. آقای محمد مهدی رستمی این دو گفتار را به فارسی ترجمه کرده و در «بیاض» به چاپ رسیده است.

۱۳) روابط ادبی افغانستان و هند: این مقاله متن سخنرانی استاد عابدی در دانشگاه کابل است که در مجله ادب، شماره ۲-۱، سال چهاردهم بچاپ رسیده است.

۱۴) وصف کشمیر در ادبیات فارسی: در این مقاله چنانکه از نام آن روشن است، وصف کشمیر در شعر و ادبیات فارسی بیان شده است و اشعار شاعرانی که به وصف کشمیر پرداخته‌اند آورده شده است که عبارتند از: حافظ شیرازی، صائب تبریزی، میرزا ابراهیم رفعتی، ملک‌الشعرا فیضی، عرفی شیرازی، طالب آملی، ابوطالب کلیم کاشانی، محمد جان قدسی مشهدی، میرزا محمد قلی سلیم تهرانی، ظفر خان احسن، عنایت الله آشنا فرزند ظفر خان احسن، ملا شاه بدخشانی، ملا محسن فانی کشمیری، محمد رضا مشتاق کشمیری، مجرم کشمیری، دیا رام کاپر خوشدل، محمد آزاد خان کشمیری و غیره.

۱۵) تضمینات فارسی اقبال لاهوری: در این مقاله تضمین‌های محمد اقبال لاهوری نشاندهی و جمع‌آوری شده است. شاعرانی که اقبال لاهوری بر اشعار آنان تضمین سروده است عبارتند از: مولانای روم، فردوسی طوسی، سعدی شیرازی، خواجه حافظ، سید علی همدانی، بوعلی شاه قلندر، خاقانی شروانی، نظامی گنجوی، غنی کشمیری، نظیری نیشابوری، عرفی شیرازی، بیدل عظیم‌آبادی، غالب دهلوی و غیره.

بخش سوم:

ادبیات هندویی در زبان فارسی - این آخرین بخش کتاب است که دارای شش مقاله زیر می‌باشد:

۱- پنچاکیانه: یک ترجمه فارسی بی‌نظیر و گمنام پنچتترا؛ در این مقاله نسخه خطی منحصر به فرد ترجمه فارسی پنچاکیانه از مصطفی خالقداد عباسی که به امر اکبر شاه انجام یافت معرفی شده است. آن نسخه در موزه ملی دهلی‌نو وجود دارد (شماره ۶۲/۱۰۰۵، تعداد اوراق ۳۷۲، ۲۰×۱۱/۵ سانتی‌متر). خالقداد عباسی این ترجمه را در سال ۱۰۲۰/هـ ۱۶۱۱ م شروع کرد و در سال ۱۰۲۱/ ۱۶۱۲ م به پایان رساند.

۲- **داستان «پدماوت» در ادبیات فارسی:** داستان «پدماوت» یکی از داستانهای باستان هند است که پس از حمله علاءالدین خلجی به قلعه چتور بیشتر زبانزد خاص و عام گردید. این داستان در اصل به دو قسمت تقسیم می‌گردد: قسمت اول آن افسانه عشق و عروسی «رتن سین» و «پدماوتی» و بازگشت آنان به چتور است. قسمت دوم که اندازه‌ای جنبه تاریخی دارد مربوط به محاصره قلعه چتور توسط علاءالدین خلجی (۷۱۶-۶۹۵ هـ/۱۳۱۶-۱۲۹۶ م) و مرگ رتن سین و ستی (خودکشی) پدماوت می‌باشد. (ص ۳۰۵). در این مقاله برخی از ترجمه‌های منظوم و منثور این داستان مورد معرفی قرار یافته است.

۳- **داستان ستی در ادبیات فارسی و سوز و گداز نوعی خوشانی:** در زمان قدیم در میان هندویان رسم بوده که اگر شوهر زنی می‌مرد، زنش نیز با مرده شوهر خود را می‌سوزاند و این عمل را «ستی»^۱ (Sati) می‌گفتند (ص ۳۱۶). در این مقاله بیان ستی و توصیف وفاداری زنان هندو در شعر فارسی سرایان معرفی شده است.

۴- **منوهر داس توسنی:** در این مقاله احوال و آثار مختصر منوهر داس توسنی که در زمان اکبر و جهانگیر می‌زیست شرح داده شده است.

۵- **هندوی فارسی‌دان - برهن لاهوری:** رای چندر بهان برهن لاهوری (۱۰۷۳-۹۸۳ هـ/۱۶۶۲-۱۵۷۵ م) از چهره‌های برجسته دربار شاهجهان بود که احوال و آثار او در این مقاله اختصاراً آورده شده است.

۶- **مثنوی‌های رانی چندرا کرن:** مثنوی‌های رانی چندرا کرن بر نمونه پدماوت که یک افسانه قدیم هند می‌باشد پایگذاری شده است. اسامی اشخاص در دو داستان فوق‌الذکر با همدیگر اختلاف دارند، اما مضمون آنها کمابیش یکی است (ص ۳۳۴). در این مقاله یک نسخه خطی مصور این مثنوی که در موزه سالار جنگ حیدرآباد (شماره ۷۸۰، تعداد اوراق ۱۶۶) نگهداری می‌شود مورد معرفی قرار گرفته است. نام یا تخلص سراینده آن «ناقد» است و طبق تحقیق استاد عابدی، آن احتمالاً اثر اواخر قرن هجدهم یا اوائل قرن نوزدهم می‌باشد.

۱. این رسم به‌مساعی راجا رام موهن رای (۱۸۳۳-۱۷۷۲ م) که یکی از اصلاح طلبان سیاسی و مذهبی و اجتماعی هند بود و «پدر هند جدید» خوانده می‌شود، در قرن نوزدهم میلادی منسوخ گردید.

قبل از آن که این مقاله را به پایان برسانم، در اینجا مناسب به نظر می‌رسد که فهرست مقالات پروفیسور عابدی شامل جلد دوم «گفتارهای پژوهشی در زمینه ادبیات فارسی» در زیر نقل شود:

۱. دیوان حافظ (نسخه شاهان مغلیه)
۲. دو نسخه خطی پُرارزش از دیوان حافظ
۳. دو نسخه خطی: دیوان حافظ و نظیری
۴. یک نسخه خطی مصور دیوان حافظ
۵. یک نسخه خطی پُرارزش دیوان خسرو
۶. یک نسخه خطی پُرارزش دیوان ادیب صابر ترمذی
۷. دو نسخه خطی پُرارزش دیوان هلالی
۸. ابیات ناشناخته امیر معزی
۹. غزلیات بازیافته ظهیر فاریابی
۱۰. غزلیات و رباعیات بازیافته بابا فغانی
۱۱. غزلیات و رباعیات بازیافته ابن یمین
۱۲. یک نسخه خطی پُرارزش از کلیات عبید زاکانی
۱۳. حیدر کلوج و دیوان خطی او
۱۴. قدیم‌ترین نسخه خطی تذکرةالاولیا
۱۵. گلچینی ارزشمند و تاکنون ناشناخته ادب پارسی در کتابخانه‌ها و موزه‌های هند
۱۶. شرح قصاید خاقانی
۱۷. شرح گلستان
۱۸. شاهنامه و هند
۱۹. طایر شیرازی
۲۰. شیخ علی حزین و هند
۲۱. عیشی لکهنوی
۲۲. مطربی سمرقندی
۲۳. تحفة الحبيب

۲۴. ترجمه آثار هندی به فارسی

۲۵. بیاض شیرافکن

۲۶. خاطرات بنارس و یاد حزین

همچنانکه از فهرست مقالات جلد اول و دوم مترشح می‌شود که پروفیسور عابدی یک شخصیت پرکار و جدی در شناختن آثار فارسی بودند. نوشته‌های ایشان یک گونه نیست بلکه متنوع است. اگر تمام مقاله‌های پروفیسور عابدی که به زبان اردو یا فارسی یا انگلیسی است، در مجموعه‌های مختلف جمع‌آوری شود برای دانشجویان و استادان و پژوهشگران و علاقه‌مندان سودمند خواهد شد و دکتر سید حسن عباس در همین راه کوشا هستند که باید تحقیقات استادان هند همچو پروفیسور عابدی و پروفیسور نذیر احمد و پروفیسور مختارالدین احمد، دکتر ضیاءالدین دیسای و... که به صورت مقاله در سینه‌های مجله‌ها، آن هم پنجاه شصت سال پیش، دفن‌اند، بیرون کشیده شود و به پیشگاه ادب دوستان و علاقه‌مندان ارائه گردد.

جای تأسف است که این مجموعه‌ها که به کوشش ایشان در ایران انتشار یافته است تا به حال در کتابخانه‌های هند مخصوصاً در گروه‌های فارسی دانشگاه‌های هند دیده نمی‌شود، باید ترتیبی اتخاذ شود تا کتابهایی که از نویسندگان هندی در ایران انتشار می‌یابد، تعدادی از آنها به بخش‌های فارسی دانشگاه‌ها یا به کتابخانه‌های معروف ارسال شود تا فایده آن بیشتر شود.

سرانجام، این معرفی کوتاه را با این کلام پُرازش روانشاد دکتر ایرج افشار در خصوص اهمیت مقالات فارسی پژوهان هند به پایان می‌رسانم:

”موجب سرفرازی است که در این روزگار ادبا و نویسندگان آن خطه (هندوستان) بخشی از مقالات خود را به زبان فارسی می‌نگارند و ما ایرانیان از آن منابع بی‌ترجمان بهره‌مند و از گفتار طوطیان شکرشکن هند، شیرین کام می‌شویم“^۱.

۱. گفتارهای پژوهشی در زمینه ادبیات فارسی، یادداشت از دکتر ایرج افشار.